

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелзэн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№113
(19150)

2018 чылдың
сентябрь 27
четверг

Хүннүн үнери — 06:24
Ажары — 18:16
Хүн дурту — 11:52

Садар өртээ хостуг 12+

Алдан-Маадырларның тура халыышкынының 135 чылынга

МӨҢГЕ АЛДАР БОЛГАШ ХҮНДҮТКЕЛ

Садыйжыктың дөрткү салгалы — Анатолий Монгуш.
Шончалай ХОВАЛЫГЫҢЫҢ тырттырган чуруу.

Материалды 4-кү арындан номчуур.

Хүннүн медээлери

КЫШКА БЕЛЕТКЕЛДИ ХЫНААН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Чаа-Хөл суурдан эгелеп, көдээ котельнаяларның кышка белеткелин хынаан. Чазак даргазы саазын кырында илеткелден херек кырында байдалдың кандызын хынаанын социал четкиде дыңнаткан. Сентябрь 24-тен эгелеп социал объектилерниң одалга системазынга чылыгны бээр дугайында республика Баштыңының негелдезин күүседиринче кожуун чагыргаларының далашпайн турарын хыналда бадыткаан.

«Суурнуң котельнаязы кышка кайы хире беленин хынаар дээш, албан-биле Чаа-Хөл чордум. Амдыгаа чедир ийи котелдун септелгези доозулбаан. Ынчап болбас. Даглар бажында хар дүжүпкен, а олар одалганы ам-даа кирибээн. Дуңзаалаар шупту ажылдарны кыска хуусаада доозарын дагызып, одалга болгаш энергетика сайыды биле Чаа-Хөл кожуун чагыргазы ол дээш шыңгы харылаарын сагындырдым» — деп, Шолбан Кара-оол хыналданың түңнелин дыңнаткан.

ГРАФИКТЕН ОЗАЛДААН

Чаа-Хөл кожуун кышка 62 хуу беленин ТР-ниң Одалга болгаш энергетика яамызы дыңнаткан. Одалга котелдарында капитал септелгени чорудуп турар болгаш, одалга сезону графиктен арай озалдай берген. Сентябрь 1-ге чедир чогуур курлавырны тургузар тургаш, чаңгыс-даа тонна хөмүрнү сөөртүп албаан.

ХУУСАА – 2 ХОНУК

Бо чылгы одалга сезонун дең-дески эвес эгелзэни чурттакчыларның хөлзээшкинин болдурган. Муниципалитеттерден чүгле Хову-Аксының чуртталга бажыңнарында чылыгны берип эгелзэн. Ылаңгыя бо ажыл Кызылда хожудап турар.

Тываның Баштыңы Кызылда хей чурттакчылыг бажыңнарже чылыгны ийи хонук дургузунда берген турарын дааскан. Шупту бажыңнарны чылыгга кошкуже шыңгы контрольга алыр оперативтиг штабты Кызылдың мэриязының чанынга тургузарын негезэн.

Тываның Федералдыг үндүрүг албанының эргелели Үндүрүг төлекчилериниң кичээнгейинге!

Тываның Федералдыг үндүрүг албанының эргелели хамаатыларның 2017 чылдың өнчү-хөреңги үндүрүглери санап дооскаш, почта таварыштыр 28 муң ажыг үндүрүг дыңнадыышкыннарын үндүрүг төлекчилеринче чоруткан база ол ышкаш үндүрүг сайтында (www.nalog.ru) «хууда кабинеттерлиг» үндүрүг төлекчилеринче 65 муң ажыг электронуг дыңнадыышкын чагааларны чоруткан. Үе-шаанда үндүрүг төлээри өнчү-хөреңгилиг хамааты кижилериниң бүрүзүнүн хүлээлгези.

Үндүрүгнү үе-шаанда төлөвзэн таварылгада ол хүн-бүрүдө хөөлөнип турар. Ынчангаш өрелиг кижилерниң өнчү-хөреңгизин хавырып, ол ышкаш оларның база даштыкы чурттарже үнөр эргезин хоруп болур.

Кандыг-бир чылдагаан-биле дыңнадыышкын албаан хамаатылар дыңнадыышкынны үндүрүг инспекциязындан кээп алырын сагындырдывыс.

Үндүрүг инспекцияларының ажылдаар шактары:

Понедельник, среда — 9 шактан 18 шакка чедир;

Вторник, четверг — 9 шактан 20 шакка чедир

Пятница — 9 шактан 16:45 шакка чедир

Айның 2, 4 дугаар субботааларында 10 шактан 15 шакка чедир.

**Ажы-төлдүн эки чурттаары үндүрүглери
үзінде төлээри вистен хамааржыр!**

www.nalog.ru

8 800 222 2222

Школаже белеткениринге дузалаш

АКЦИЯНЫҢ ТҮҢНЭЛДЕРИН
ҮНДҮРГЕН

Тываның Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы «Школаже белеткениринге дузалаш» деп ачы-дузакциязының түңнелдерин үндүрген. Бо чылын ол август 1-ден эгелээш сентябрь 15-ке чедир уламчылаан. Ол үе дургузунда республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының федералдыг болгаш республика органны, тус чер бот-башкарылга органны, хөй-ниити организациялары болгаш эриг баарлыг хамаатылар ниитизи-биле 4 миллион 164 муң 587 рубльди чыгган.

Ол ака-хөреңги-биле уругларга хөй санныг өөредилге херекселдерин, өөренип кедер база спортчу идик-хептерни саткан. Деткимче хереглеп турган 15,5 муң ажыг школачы уругларга дузаны чедирген.

Ук акцияны республика чазааның айтышкыны-биле эртирип турар болганда, аңаа яамылар болгаш ведомстволар идепкейлиги-биле киришкен. Олар ниитизи-биле 825 муң рубльди, ооң иштинде федералдыг эрге-чагырганың девискээр органны — 282 муң, тус чер бот-башкарылга органны — 1,5 миллион рубльди дузалаан.

Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнының аразында эң-не хөй деткимче акшаны чыгган үш яамыга ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем (241107 руб.), Кадык камгалал (198993 руб.) база Орук-транспорт комплекзиниң яамылары (52000 руб.) хамааржыр. Күш-ажыл яамызы 46 муң рубльди чыгган.

Федералдыг эрге-чагырганың девискээр органнындан ТР-ниң Медицина камгалалдыгзының девискээр фондузу (60000), Россияның Пенсия фондузунуң Тыва Республикада салбыры (57700) база Россияның Федералдыг үндүргү албанының ТР-де эргелели 24000 рубльди шилчиткен.

Тус черниң бот-башкарылга органнының аразындан Кызыл кожуун (431000 рубльди), Тес-Хем, Улуг-Хем болгаш Эрзин — кайызы-даа 300 муң ажыг рубльди база Каа-Хем 250 муң хире рубльди дузааган.

Хөй-ниити организациялары 423425 рубльди деткимче-

ге кириштирген. Оон аңгыда республиканың шупту муниципалдыг тургузулгаларына школачыларга ярмаркаларны эрттирген. Аңаа барык чүс хире хууда сайгарлыкчылар киришкен.

Акцияга киришкен эриг баарлыг хамаатыларны болгаш акцияның эң-не идепкейлиг киржикчилерин «Найысылал» Арт-Төлке шаңнап мактаан. Өөрүп четтиришкен бижектерин Өөредилге болгаш эртем, Кадык камгалал база Саң-хөө яамыларына, Эрзин, Тес-Хем, Чөөн-Хемчик болгаш Сүт-Хөл кожууннарның чагыргаларына, ол ышкаш хөй-ниити организацияларына тывыскан. Оларның аразында Чеди-Хөл кожууннуң «Дайынчы акы-дуңмалышкылар» хөй-ниити организациясы, Тес-Хем кожууннуң Херээженнер чөвүлели, Кызыл кожууннуң Адалар, Хоочуннар база Херээженнер чөвүлелдери кирип турар.

Ол ышкаш «Чүректиң кыйгызы-биле» деп акцияга идепкейлиг киришкен 21 хамаатыга өртектиг белектер кылдыр сертификаттарны тывыскан: акцияның эң-не идепкейлиг киржикчилери Шолбана биле Аяс Белек-оолдарга бо чылды төндүр Национал театрның шиилерин көрүп болур тускай бижики сөңнээн. Национал музейниң абонементизин алган пенсионерлер Өшкү-Саар биле Александр Күжүгеттер декабрь айның эгезинге чедир делгелдерни халас көөр. «Саян» ыры болгаш танцы-сам ансамблиниң концерттерин бо чылды төндүр халас көрүп болур ийи кижиниң абонементизин Аржаана Амыр-такка тывыскан. «Сүбөдей» спорт комплекзиниң абонементизинге Ваан Андросян төлөптиг болган. «Мария» косметика салонунуң талазы-биле ачы-дуза сертификаттарын Байлак Донгакка, Саида Хертекке, Саяна Севекке, Надежда Цыганенкога база Азияна Оюнга тывыскан. Бурбулдубу Кенженбаева, Айлана Доржу база Чойганмаа Серин олар «Санталь» клиниканың медицина ачы-дузасын алырлар. А Владислав Кара-Сал болгаш Аяна Ховалыг кондитер Чыжыргана Ондарның тускай чогаадып кылган торгтарына сертификаттарны алганнар.

Mintrudtuva.ru

Улуг назылыглар хүнүнге

ИНТЕРНЕТ-МӨӨРЕЙ

ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы улуг назылыг кижилер хүнүнге уткуштур хоочуннар-га, кырганнар-га тураскааткан шүлүктөр, чогаалдар, постулар мөөрейин интернет таварыштыр эртирип турар.

Мөөрейни сентябрь 18-те чарлаан. Ол октябрь 1-ге чедир уламчылаар. Аңаа күзөлдиг кижилер назы-харындан ылгалчокка кирип болур. Чогаалдарның хемчээлинге кызыгаарлаашкын турбас. Киржикчилер боттарының ажылдарын «Вконтакте», «Инстаграм» социал четкилерге #деньпожилых2018

деп хештег-биле салыр.

Мөөрейниң эрткиричилери киржикчилерниң ажылдарын хоолгалап, сайгарып үнелеп көөр, дыңнаар эргени алыр. Ынчангаш киржикчилерниң социал четкилерде арыннары ажык хевирге турар болза эки.

Тиилекчилерни назы-хар аайы-биле үш бөлүккө түңнээр: 7-ден 15 хар чедир; 15-тен 25; 25-тен өрү назылыглар. Шаңналдарга дипломнарны болгаш өртектиг белектерни бээр. Эң дээр шүлүктөрнү, чогаалдарны, постуларны Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының албан ёзузунуң сайтызынга салыр.

Тываның Чазаа Кызыл хоорайның хөй квартиралыг бажыңнарны чылыг кириер ажылдарны доозарына ийи хонукту берген. Хөй квартиралыг бажыңнарның шуптузунга чылыгны төндүр киригжеге ук ажылдарны шыңгыы контрольга алыр оперативтиг штабты хоорайның мэриясына тургузарын Чазак Даргазы негээн.

«Штабче башкарыкчы компанияларның, чурттачылар эштежилгелериниң ниитилелдериниң удуртукчуларын, чуртталга-коммунал болгаш хоорай ажыл-агыйларының айтырыгларын харылап турар шупту структураларның база ол ышкаш курлавыр хандырылганың шупту организацияларының ажылдакчылары кириер ужурулуг. Кандыг ажылдарны кылырын тодарадып, кайы бажыңнарда, квартираларда чылыг четпээнин илередиңер» — деп, республика баштыңы айтыкан.

Республиканың Чазаа одалга сезонунга белениниң паспортун алырынга чогуур хемчеглерни күүсетпээн социал объектилерниң удуртукчуларына хамаарыштыр тускай албан езузунуң хыналдазын чорударын планнаан. Муниципалитеттерден база кыска хуусаа иштинде чылыгны бээр негелдени салган. Октябрь 1-ге чедир ажылдарны доозар дээр чугаа шуут турбас ужурулуг.

Күрүнениң чуртталга инспекциясының албанының талазындан башкарыкчы компанияларга хамаарыштыр бүгү-ле негелделерни ажыглаарын Тываның баштыңы сагындырган. Ыраккы кожууннарже хөмүрдашты үе-шаанда сөөртүп албаан муниципалитеттерден ол

ЧЫЛЫГ КАЖАН КЕЛИРИЛ?

ажылды бо хүннерде доозарын негээн. «Чурттачыларны хомудатпас ужурулуг. Чылыгны үезинде бээр хуусааны кайы компаниялар хажытканын сайгарып, торгаалдардан онаап, судче бериптиңер, харылазыннар» — деп, Шолбан Кара-оол айтыкан.

Понедельникте аппарат хуралында кажан чылыг бээриниң дугайында чурттачы чоңа дыңнадырын аңгы чугаалажып көргөн. Муниципалитеттер кайы бажыңнарже чылыгны кириерин кижилер билип алыр кылдыр дыңнадыр. База ол ышкаш бажыңнарже чылыг кириериниң хуусаазы чуртталга-коммунал ачы-дузасы дээр төлөвирден хамааржырын кижилерге угаадыр.

Эрге-чагырганың талазындан ыит чок олуруп бээр шын эвес. Муниципалитеттер дүрген болгаш чогуур харылзааны чон-биле тудар. «Кижилер таптыг билип алыр кылдыр, үе-шаанда дыңнадыр херек. Тодаргай бажыңның чурттачылары, оларның бажыңы кажан чылыг бээрин, ылап билген турар ужурулуг» — деп, регионунуң удуртукчузу демделген.

«Одалга сезону кижилерниң кылыктанышкыны-биле эгелес ужурулуг. Шупту муниципалитеттерден чүгле Хову-Аксы үезинде чылыгны берген. Арканнары саадап турар, ылаңгыя Кызылда. Чаңгыс чер-чурттугларымның ажынып турарын билип тур мен.

Кызылдың ЧЭ төвү чазын-на, чаа температурлуг чурумче киргенин сагындырган турган чүве. Ынчан одалга сезонун үезинде эгелээр кылдыр башкарыкчы компанияларга база ТСЖ-лерге сагындырып чугаалаан мен. Башкарыкчы компаниялар болгаш эштежилгелер подвалдарда

суг хоорзаларының септелгезин чайын-на кылыр тургаш, чүчү канчап чайлааныл?» — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

2018 чылдың сентябрь 24-тү байдалы-биле, Кызылда хөй квартиралыг 405 бажыңның 35-тин төп чылыг хандырылганын кошкан. Сентябрь 25-тин хежээзинде 29 бажыңче чылыгны кириер. А сентябрь 26-да арктан 11 бажыңны кожарын уламчылаар.

Бо адресстерже чылыгны бээр дүне берген: Интернациональная кудумчузу, 119; Бай-Хаакская кудумчузу, 2 база 8; Горная кудумчузу, 108; Кызыл Партизаннар кудумчузу, 3; Лопсанская кудумчузу, 2, 2/2; Паротурбинная кудумчузу, 1-15 (саары тала); Ровенская кудумчузу, 1А; Улуг-Хемская кудумчузу, 1; Эрзинская кудумчузу, 29, 31, 33; Московская кудумчузу, 10; Кечил-оол кудумчузу, 18; Сапата Тока кудумчузу, 8, 10.

Дараазында адресстерге чылыгны ам кириер: Кочетов кудумчузу, 161; Крылов кудумчузу, 1; Красноармейская кудумчузу, 7, 144; Чехов кудумчузу, 8; Складская кудумчузу, 5; Дружба кудумчузу, 1/5, 151; Фрунзе кудумчузу, 51; Кочетов кудумчузу, 13, 3; Комсомольская кудумчузу, 2; Кызыл Партизаннар кудумчузу, 1, 7; Энергетиктер кудумчузу, 11, 13.

Кызылда одалга сезону 2018 чылдың сентябрь 14-те эгелээш. Социал объектилер — урулар садтары, школалар баз эмнелгелерге чылыгны бир ээлчегде берген. Чылыдыл системаның ажылынга хамаарыштыр хамаатыларны дыңнадыгларын дараазында телефонда бүдүн хүн дургузунда хүлээп турар: 2-31-42 (Кызыл хоорай мэриясының).

Шериг-патриотчу кижизидилге

ЭРЕС-ДИДИМ ЧОРУКТУ ХЕВИРЛЭЭР

ТР-ниң Аныяктар херектериниң талазы-биле болгаш спорт яамызының организастааны-биле сентябрь 20-22 хүннеринде «Тыва — эрес-дидим чоруктуң девискээри» деп губернатор төлөвилелинге хамаарыштыр слетту эрттирген.

Каа-Хем бажында Белбей деп тайга черге болган чыышка бо чылын шериг чоруур назылыг тыва оолдар-биле Енисейниң Сибири регионнардан — Хакасия база Красноярск крайдан үе-чегелери база киришкен.

Оолдар шериг албанының эге билиглерин, тактиктиг болгаш чыскаал белеткелин, бири эмки дузанын көргүзериниң аргаларын, боо-чепсекти ажыглаарын шингээди алганнар. Чыыш үезинде айыыл-халап медициназының, ОБЯ-ның регион эргелелиниң ажылдакчылары, профессионал шериглер оолдарны инструкторлаан. Алдар аттыг мөгелер, чөөн чүк улустарының дүрүм чок оюннарының киржикчилери болгаш тиилекчилери спортчу көргүзүглерни, мастер-класстарны эрттирген. Шериг чоруур оолдар марш-бросокка, тыва хүрешке база чаа адарына күжүн шенешкен. Үймээнчилерге удур дайынчы хөдөлишкиннерниң болгаш

иштики террорисчи бөлүктерге удур дайыннарныг киржикчилери-биле ужуражылга оолдарга уттундурбас болуп арткан.

Республика Баштыңы Шолбан Кара-оол шериг чоруур оолдарның лагеринге барып четкен. «Субботада Белбей деп черде шериг-патриотчу лагерьге чордум. Чүс-чүс оолдар сээң чагыс-сөзүнү боттарына сиңирип алырынга белен, манаашкынныг көрүп олурар. Бистиң харысалгавыс оон-на илдең — эренгейлээр эргевис чок дээрзи. Армейжи, дайынчы байдалды непередип эвес, а кижизидикчи утка-шынарлыг программаны ажылдап кылыр херек. Ол бунуң

кады чедип алыр бис, бо удаада ээлчеглиг слетту эрттирип, амырдырал-чуртталга байдалын экинчидер. Келир үениң күштүг болгаш кадык патриоттарын өстүртүп, кандыг-даа шаптаразыннары сула салдынмайын ажып эрте бээр дидим болгаш төлөптиг эр кижилерни хевирлээринге үнелиг арга-дуржулганын сеткилинден үлежир күзөлдиг бистин десантчыларывыска, дайынчы хөдөлишкиннерниң хоочуннарына, ОБЖ башкыларына четтиргеним илереттим» — деп, Тываның Баштыңы интернетте блогунда слет дугайында боду-лы-биле үлөшкен.

Хоочуннар фестивалы

НАЗЫ-ХАР БИСКЕ ШАПТЫК ЭВЕС

Каа-Хем кожуундан "Хадыңчыгаш" ансамбли.

Чөөн-Хемчик кожуунун Мерген-Херел Монгуш аттыг культура одааның даштынга каас-шиник идик-хептиг хоочуннар сентябрь 21-де чыгылып, "Чылдар биске шаптык эвес" деп хоочуннар ортузунга республика чергелиг фестивальдың байырлыг ажыдышыкынынга киришкен.

Республиканың Хоочуннар чөвүлелиниң даргазы Саган-оол Долгар уран талантылыгларга байыр чедирген: "Хүн-дүлүг хоочуннар силерге черге чедир өгөйип тур мен. Силер даштыгаар үнүп белгениңер билек, агаар-бойдус безин илерни деткип, хүннүң херелдери чылыгып келди. Тыва езу-чаңчылдарывысты анык-өскенге дамчыдып, кадагалап турарыңар улуг уjur-уткалыг. Бо чылын били-хемчилерден аңгыда, эң-не идеп-кейжи тожулар келбейн барды. Тожунуң орус омактыг хоочуннары ыраккы Бай-Тайгага безин чеде бээр улус. Силерниң фестиваль-мөөрейлерге кирип келгеш, хей-адыңарның бедиин кижии кайгаар. Команда бүрүзүңге чүгле чедишкенин күзеп тур мен".

Фестивальдың кол сорулгазы – кожуун бүрүзүнүң культуразын көргүзүп таныштырары. Аңаа хоочуннар үе-чегези-биле ужуражып, арга-дуржулгазын солчур аргалыг болур. Сөөлгү чылдарда хоочуннар аажок идепкейжи апарган. "Буурул волонтерлар" аныктар-биле бир деңге хей-ниитчилерниң бирээзи.

Фестивальдың ниити ады "Көк аржыылчыгаш", чыл санында ооң темазының аайы-биле ады база өскерлип турар дээрзин Саган-оол Долгар немеди.

Көрүлдө бетинде фестивальдың киржикчилери Россияның Маадыры, Россияның камгалал сайыды Сергей Шойгунуң ада-иезиниң чурттап чорааны Чадаана хоорайда шойгуларның өг-бүлезиниң бажың-музейинге, улаштыр Үстүү-Хүрээге чедип, чүдүп-тейлеп, сүзүк-күштү алганнар. Республиканың ырак-узак кожууннарындан 15 коллектив кирип мөөрейлешкен.

Орус культура төвүнүң "Раздолье" ансамбли 2009 чылда тургустунган. Ооң удуртукчузу Отчугаш Сендажы. Светлана Попова ансамбль тургустунганындан бээр аңаа ырлап-самнап, тус ансамбльдин адын база чогааткан. "Фестивальга удуртукчулуктуң баянының үдөлгези-биле 5 ырыны күүседир бис. Бо чылын "Үстүү-Хүрээ" дириг хөгжүмнүң болгаш чүдүлгениң бүгү-делегей база Сизимге орус чоннун культуразының регионнар аразының фестивальдарына тиелелгели черлерни ээлеп, чедишкенин кириштивис" – деп чугаалады.

Кундустугдан "Хадыңчыгаш" ансамбли даштын ырлажып, көрүлдөге белеткенип турлар. Ооң удуртукчузу Екатерина Ондар: "Төрзүн Каа-Хем кожуунушту алгап-мактап, бир дугаар ырыны аңаа тураскаадып күүседир бис. Репертуарымыста орус, тыва ырылар бар. Бистин чаңгыс чер-чурттууус композитор Александр Кастаган "Хадыңчыгаш" деп ырының сөзүнүң болгаш аялгазының автору. Ооң кайгамчык чараш ырызын чон аразыңа непередир-биле база бараалгадыр бис. Мында үе-чегевис чыгып келгени өөрүнчүг-дүр. Оларның хей-ады бедиң турарын көргөш, сагыш-сеткилим деңге көдүрлүп тур. Кундустугдан үнүп турува, хыраа дүжүпкөн турган. Чөөн-Хемчикке үнер бетинде, ак сүдүвүс чаштывыс. Агаар-бойдус магалыг-дыр, дээрде чаңгыс-даа булут чок. Чылдың-на фестивальдың репертуары, а киржикчилерниң кеткен идик-хевиниң аяны өскерлип турар".

Ыраккы Бай-Тайга кожуунун "Мөңгө сайзана" ансамбли база солун программалыг келген. Олар бот чогаал, ыры, хомуска ойнаарындан аңгыда индий самны база белеткеп алган болду.

Киржикчилерниң белеткели-даа шыраак, идик-хевини-даа каас-шиник, репертуары-даа байлак. Жюри кижигүннеринге тиелекчини шилири амыр эвес болганы билдингир. Республика чергелиг "Чылдар биске шаптык эвес" деп хоочуннар ортузунга фестивальдың дээди шаңналының эдилекчизи Чеди-Хөл кожуундан "Да-мырак" ансамбли (удуртукчузу Малина Монгуш) болган.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Прокурор хыналдазы

БАШКЫ КИЧЭЭЛДЕРИН ЭРТТИРБЕЙН ТУРГАН

Чаа-Хөл кожуунун прокуратуразы бир хамаатының дилээнге хамаарыштыр халас болгаш чедимчелиг өөредилге дугайында хоойлу-дүрүмнүң күүселдезин хынаан.

Тодараттынганы болза, инвалид уругларның хоойлу езугаар төлээлериниң билдирешиктеринге үндөзүлөп, «Ак-Туруг суурнуң ортумак ниити-билиг школы» муниципалдыг бюджет өөредилге албан чери 2017 чылдың октябрь 1-ден эгелеп инвалид бичии уругларның өөредилгезин бажыңнарынга чорудар кылдыр организастан турган. Кичээлдерни эрттирери дээш харысалгалыг башкы кылдыр эге класстар башкызын томуйлаан. Бадылаттыңан өөредилге планын езугаар уругларга неделя санында 8 шакты аңгылаан: орус дыл – 2 шак, чечен чогаал номчулгазы – 2, математика – 2, чурулга – 1, технология – 1 шак.

Инвалид уругларның өөредилгези дээш ажил шагының табель санаашкынын езугаар ук башкыга 2017 чылдың октябрьда 26 шак, ноябрьда 50 шак салган. Чаа-Хөл кожуунун чагыргазының өөредилге эргелелин төпчүттүнген бухгалтериязы башкыга шалыңны бүрүнү-биле төлээн. Ынчалза-даа ол башкы бадылаттыңан кичээлдер расписаниязын сагывайн, бажыңга өөредилге дугайында дүрүмнерни хажыдып, айыттыңан үе-хуусаа дургузунда ол чүгле ийи хүн иштинде 2-2 шак ийи кичээлди эрттирген болган.

Инвалид уругларның чедимчелиг болгаш халас өөредилгени алыр эргезин хажыткан ол тодараттыңан барымдаага хамаарыштыр кожуунун прокуратуразы школаның директорунга хоойлу-дүрүм хажыдышыкынын чайладырының дугайында негелдени кириген. Прокурорнуң негелдезин ол хүлээп алган. Хоойлу-дүрүм хажыдышыкынын чайлаткан. Эге класстар башкызы биле директорнуң өөредилге талазы-биле оралакчызын корум-чурум харысалгазына онааган.

Херек кырында ажилдаваан шактары дээш алган шалыңын башкы «Ак-Туруг суурнуң ортумак ниити-билиг школы» муниципалдыг бюджет өөредилге албан чериниң кассазыңа эки тура-биле дедир эгиткен.

Сайзана ХЕРТЕК,

Чаа-Хөл кожуунун прокурорунуң дузалакчызы.

Тыва – элээр чоруктуң девискээри

ДЕМИСЕЛДИ КҮШТЕЛДИРГЕН

тээр уjurлуг турбузе, марка чок арага аймаан садып-саарар сорулга-биле, арганы бүдүрери, садып алыры, шыгжаары болгаш сөөртүп дажыгалаары» РФ-тин КК-ниң 171.1 чүүлүнүң 6 кезээ-биле, ол ышкаш «Этил спирти, арага аймаан болгаш спирт холумактыг продукцияларны хоойлуга удур бүдүрери болгаш (азы) садып-саарары» РФ-тин КК-ниң 171.3 чүүлү-биле көрдүнгөн кем-херек үлгедиглериниң шинчизи-биле 6 кеземче херзэн оттурган.

Айыттыңан үе-хуусаа дургузунда полиция ажилдакчылары арага аймаан болгаш спирт холумактыг продукцияны садып-саарарының негелделерин хажыткан 1119 барымдааны илереткен. Оларга хамаарыштыр административтиг эрге-хоойлу хажыдышыкынарының дугайында 899 протоколду долдурган.

Хоойлуга чөрүштүр саарылгадан шагдаалар 19596 литр арганы хавырган. 19 тонна ажыг хавырган арага аймаан шыгжаар болгаш узуткаар кылдыр. «Росспиртпром» АН-ге дамчыткан.

Эзиртир суксун аймаан хоойлуга

чөрүштүр садып-саарган болгаш сөөртүп дажыгалаан барымдааларга хамаарыштыр бо чылын 42 кеземче херзэн оттурган.

Спирт холумактыг суксуннары болгаш арага аймаан хоойлуга чөрүштүр садып-саарып турар чоруктарны илередип тодарадыр болгаш соксадыр талазы-биле хемчеглерни полиция ажилдакчылары доктаамал чорудуп турар.

Шынар чок арага аймаан болгаш спирт холумактыг продукцияларны садып-саарган, арага аймаан дүнеки үелерде саткан база ол ышкаш арага сатпас уjurлуг черлерде арага саткан, оон аңгыда назы четпээн уругларга арага ижиркен таварылгаларның дугайында чогуңарда дежурный кезээнге барып, бижимел хевирге дыңнадып азы дараазында телефоннар таварыштыр дамчыдып болур силер:

Россияның ИХЯ-ның Кызыл хоорай талазы-биле эргелели

Адреси: Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, бажың, 120. Дежурный кезээ: 8(39422)9-36-01, 9-36-02, 8-999-308-50-27 Россияның ИХЯ-ның «Кызыл» муниципалитеттер аразының килдизи

Адреси: Каа-Хем, Ударная кудумчузу, бажың, 4. Дежурный кезээ: 8(39422)9-11-44, 8-999-308-50-37

Россияның ИХЯ-ның «Таңды» муниципалитеттер аразының килдизи

Адреси: Бай-Хаак, Советская кудумчузу, бажың, 70. Дежурный кезээ: 8(39437)2-13-21, 8-999-308-50-42

Россияның ИХЯ-ның «Улуг-Хем» муниципалитеттер аразының килдизи

Адреси: Шагаан-Арыг, Дружба кудумчузу, бажың, 16. Дежурный кезээ: 8(39436)2-24-02, 8-999-308-50-35

Россияның ИХЯ-ның «Чөөн-Хемчик» муниципалитеттер аразының килдизи

Адреси: Чадаана, Ленин кудумчузу, бажың, 44. Дежурный кезээ: 8(39434)2-13-51, 8-999-308-50-31

Россияның ИХЯ-ның «Барыын-Хемчик» муниципалитеттер аразының килдизи

Адреси: Ак-Довурак, Данзырык Калдар-оол кудумчузу, бажың, 52. Дежурный кезээ: 8(39433)2-14-02, 8-999-308-50-29

Тыва Республикада ИХЯ-ның УЭБ болгаш ПК.

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызында арага аймаан болгаш спирт холумактыг продукцияларны хоойлу-дүрүмге удур садып-саарар чоруктар-биле демиселче угланган хемчеглерни күштелдирген.

Эзиртир суксун аймаан болгаш спирт холумактыг продукцияларны хоойлуга удур эккеп сөөрткен таварылгаларны болдурбас сорулга-биле, полиция ажилдакчылары Р-257, А-161 (Ак-Довурак – Абаз) автооруктарда эрттирилге чурумун күштелдиреринче угланган немелде хемчеглерни алган, «Шивилиг» болгаш «Ак» эрттирилге постуларында дүн-хүн чок дежурныйлаашкыны организастан.

2018 чылдың сес айының дургузунда республиканың автооруктарына арага аймаан хоойлу езугаар садарын шындыдып турар документилери-даа чок ниитизи-биле 12 муң 600 хире литр спирт холумактыг эзиртир суксун аймаан сөөртүп кириген 93 барымдааны илередип тодараткан.

Арганы хоойлуга удур сөөртүп дажыгалаан барымдааларга хамаарыштыр «Акциз марказы-биле азы федералдыг тускай маркалар-биле ыяап-па демдек-

Алдан-Маадырларның тура халыышкынының 135 чылынга

МӨҢГЕ АЛДАР БОЛГАШ ХҮНДҮТКЕЛ

Тываның байлак төөгүзүнде онза черни ээлеп турар Алдан-Маадырлар деп хүндүткелди биле адаарывыс бүгү-ле мөлчүкчү дарлакчыларга удур аңгы демиселин өөскүдүп үндүргөн эрес-дидим өгбелеривистиң тура халыышкынының 135 чыл оюнун байырлалы Алдан-Маадыр сумузунда Самбажык аттыг культура бажыңыга «Алдан-Маадырларның салгалдары бис» деп кожуун чергелиг эртем-шинчилел конференциясы-биле сентябрь 21-де эгелзэн.

«Алдан-Маадырларның тура халыышкыны» деп адап чаңчыкканывис, 1883-1885 чылдарда болган демиселге ынчангы Тываның Даа биле Бээ кожууннарның арат чону шупту киришкеннер. Амгы үе-биле деңизерге, алды кожууннун чер-девискээринден улуг черге бөдүүн араттарның адаан-өжээни кыптыгып үнген. Бо демисел ооң мурнунда чер-черлерге өөскүп турган аңгы демиселдериниң эң-не кол, эң-не

четпээн күзелдери сагыш-сеткилдерде уттундурбаан.

Баштарын кестирип шиит-тиргеш, арттар кырынга астырган Алдан-Маадырлар дең эвес демиселге чонун уштап-баштап, оларны сорук кирип, хостуг амыдырал дээш тулчуп чорааннар. Оларның ызыгуур салгалдары бистерниң аравыста, ада-өгбелериниң чырык адын сыкпайн, кызымаккай ажил-херээ-биле, эптиг-демниг найыралы-биле бадыткап чоруур.

Комсомол, партия, совет ажылының хоочуну Дандар-оол Көк-Хунаевич Ооржак-биле «Алдан-Маадырларның» 100 чыл оюнга тургускан тураскаал чанынга ужуражы бергеш, чугаалаштым.

— Алдан-Маадыр аттыг национал музейиниң ажилдакчылары аажок солун болгаш төөгүлүг ажилды кылганын «Шын» солунга номчудум. Олар Кызылдан Улаастай хоорайга чедир автомаңаашкыга кирип, Алдан-Маадырларның шаажылаткан черинге төөгүлүг тураскаал самбыраны тургусканын онза-лап, чөпсүнүп тур мен. Самбажыктың Күш деп адаар огулунуң огул Боуулай Монгуш акымның дугайында болгаш өскелерниң-даа дугайында дыка солун кылдыр бижээ. Ада-өгбелерим чуртунда улуг байырлал эртип турда, ада-ием, төрөл-чонум сактып, чедип келдим. Мээң авам Манчүрек чурттуг Намнаң Ооржактың уруу Чанчып, Өгбевис Алдан-Маадырларның чингине тура халыышкыныга кирип, бажын кестирер чазып, Моолдун Улаастайдан дезип чедип келген. Авамның хеймер 13 дугаар огул мен. Ол «Иениң алдары» орденниң эдилекчизи. Бир дугаар салгал мээң кырган-ачам Намнаң болза, мен — үшкү салгалы мен — деп чугаалады.

«Кара-Дагны хаан кылгаш, Оргу-Шөлдү олбук кылыыл» деп чогаалдарда бижип турары ышкаш, күчүлүг Кара-Дагже көөрге, сүртенчиг... Даглар долгандыр шивээленген Оргу-Шөл ынаар-ла чаптылып чоруй барган.

Сентябрь 22-де Оргу-Шөлге ча адарынга, аът чарыжыга, хүрешке болгаш «Кара-Дагның хартыгазы» деп чадаг чарышка маргылдаалар-биле байырлал уламчылаан.

Алдан-Маадырларның улуг-биче ызыгуур салгалдары байырлыг чыскаалга эртерге, чоргааранчыг-ла! Чыылган чон динмиттиг адыш часкаашкыннары-биле оларны уткуп, чамдыктарының сагыш-сеткили көдүрлүп, карааның чажын чодуп турдулар. Салгалдар өгбелериниң дугайында чылыг-чымчак сактыышкыннарын чугааладылар.

Тываның Улустун хөөмейжизи, Алдан-Маадырларның салгалы Андрей Монгуш ча адар маргылдааны эрттирген. Национал идик-хептиг ча адыкчылары

Алдан-Маадырларның салгалдары Дандар-оол Ооржак биле Шолбана Монгуш.

мөөрейлежип турар үеде Андрей Монгуш хөөмей-сыгыды-биле чаңгыс чер-чурттугларын өөртүп турду. Ча адар мөөрейниң тиелекчизи Теве-Хаядан Артыш Чүлдүм болган.

Оргу-Шөлче демир чычаанывыска халдып ора, аът мунган элээди оолдарны эскерип кагдывыс. Аныяк чоруктуг аъттар чарыжыга Аңчы Сарыглар (Алдан-Маадыр), улуг чүгүрүк аъттар чарыжыга Ымый-оол Монгуш (Алдан-Маадыр) олар бирги черлерни элзээн.

Хүреш кандыг-даа байырлалда кол черни ээлеп турар болгай. Мөгелер ачырдачыр сегиржип алырга, көрүкчүлөр дыңзыг алгырып, «аарып» турдулар. Эрес-дидим Алдан-Маадырларның тура халыышкынының 135 чыл оюнга тураскааткан байырлалдың хүрежинге тус сумунуң мөгези Буян Ондар шүүлген.

Демир-оол Дажы-Сегбеевич Ооржактың чырык адыга тураскааткан «Кара-Дагның хартыгазы» республика чергелиг чадаг чарыштың киржикчилери Кара-Дагже халчыл үнүптүлөр. Спортчуларның назы-ханы 14-тен 64 харга чедир. Бичии аарыкчылар акыларын шыкта олуп алган деткип, кайда чеде бергенин холдары-биле айтып турлар. Спортчуларның чамдыызы дорттап, өскелери кыдыы-биле халчыл үнген. Кызылда 55-ки тускай мото-адыгы (даг) бригаданың адыгызы, республикада чарыш мөөрейлериниң каш удаа тиелекчизи 41 харлыг Аян-оол Кокуу өөрлерин мурнап, эң-не дүрген үени көргүзүп, Кара-Дагның хартыгазы болган. Ол Алдан-Маадырларның тура халыышкынындан бээр 110 чыл оюнга тураскааткан чадаг чарышка дөрткү черни, 120 чыл оюнда үшкү черни элзээн. Чыл келген тудум оон арга-дуржулгазы бедип, бо чылын бирги черге төлөптиг болганы ол.

Маргылдаалар аразында Алдан-Маадырларның салгалдары-биле ужуражып, өгбелериниң дугайында айтырып чугаалаштым. Анатолий Серенович Монгуш: «Сарыылдыг Садыжык өгбевистиң дөрт дугаар салгалы мен. Садыжык Алдан-Маадырларның эң бичизи турган. Ол Моолдун Улаастайдан дезип чедип келгеш, дириг арткан деп өгбелеримден дыңнадым. Бодум ийи оол, бир кыстыг мен. Амгы үеде ада-өгбелерим чурту Манчүреке чайлагда мал-маган тудуп, малчыннап тур мен. Удавас Оргу-Шөлге

кыштаг тударын планнап алдым».

Алдан-Маадыр сумузунуң чагырга даргазы Арбак Ооржак мөөрейниң тиелекчилерин шаңнап мактап турар аразында чугаалаштым: «Байырлалды бедик деңгелге эрттирер дээш частан тура белеткенген бис. Мал чөминин белеткели, дүжүт ажаалдазы түлүктээн. Төөгүлүг байырлалга алдан-маадырлар өгбелериниң эптиг-демниин бадыткап, малчыннар, хуу сайгарлыкчылар, ажилчын коллективтер деткимчени көргүскен. Шолавыстың коллективин 70 ажыг мун рубльди чыгган. Бо хүн эркининиң үш адаан-мөөрейинге Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Тес-Хем, Бай-Тайга кожууннарның болгаш Кызыл хоорайның төлээлери кирип келген. Ынчангаш алдан-маадырларга четтиргенимни илередип тур мен».

Шагдаа ажилдакчылары чоннуң айыыл чок чоруунуң хайгааралында. Сүт-Хөл кожуунуң төп эмнелгезиниң эмч ажилдакчылары байырлалга келген чонга грипке удур тарылганы чоруду турганы дыка таарымчалыг болган. Алдан-Маадыр аттыг национал музейиниң көжүп чоруур делгелгези улуг-биче чоннуң сонургалын оттурган.

Алдан-Маадырларның салгалы Сүт-Хөл кожуунуң Баштыңы Юрий Бызытпаа чагырга даргазы Дайынча Ондарның база бодунуң өмүнээзинде чыылган чонга байыр чедирип, акша сертификатын дамчыткан. Тиелекчилер акша шаңналдарын болгаш хойларны

Кара-Дагның хартыгазы Аян-оол Кокуу.

тус-тузунда тывыскан. Хоочуннарга байырлалдың аалчыларыга болгаш журналистерге суй белектерни база сөнзэн.

Тываның төөгүзүнде сураглыг тура халыышкынның киржикчилери боттары хей-аът кирип, мынчаар ырлат чорааннар:

Алды баштыг Кара-Дагны,
Аал кылып алыылыңар.

Алызында барып-барып,
Амыр-шөлзэн чурттаалыңар!

Алдан-Маадыр өгбелеривистиң чаагай амыдырал дээш, хостуг чорук дээш тура-соруунга, чонунга чедирип чораван ачы-дузазына хумагалыг хамаарылгазы кезээ шагда салгалдарга үлегер-чижек болуп артар. Оларның күзеп чораан үзүл-бодалдары боттанып, төрзэн чер-чурту аңгы күрүне болу бээринге улуг идиги берген ада-өгбелеривистиң чырык аттары кажан-даа уттундурбас. Алдан-Маадырларга алдар болгаш хүндүткел.

Шончалай ХОВАЛЫ.

Авторнуң тырттырганы чуруктары.

Тываның Улустун хөөмейжизи Андрей Монгуш.

хей киж кирипкелгелг болуп, чоннуң чаңгыс аай демнежилгезин бадыткап көргүскен. Даштыкы болгаш иштики каржы-дерзии дарлалдың адаанга шыдашпайн, арат чоннуң хостуг чоруу, эрге-ажы дээш тулчуп үнген маадырларны бай дүжүмөттөр «кемниг оор дургуннар, аза-хортан, баык чүвөлөр» деп адап турганнар. 1941 чылдың май 11-де ТАР-ның Биче Хурал Президиумунуң хүлээп алганы доктаалын езугаар «Алдан-дургуннар» деп турган атты «Алдан-Маадырлар» кылдыр мөңгөжиткен.

Ууттунмас үндүрүлгелерге, төлөттинмес өрелерге, шыдажыр арга чок дарлалга бастырган чонунга дуза кадып, хөрөңгитен байлардан былаап алган мал-маганын үлөп берип турган эрес-дидим кайгалдарны улус езулуг чоннуң маадырлары кылдыр хүлээп, оларның ат-сывын, шола аттарын төөгүгө уттундурбас кылдыр арттырган. Чеже-даа чүс чыл ажа берген болза, хосталга дээш демисежип чораан маадырларның алдар ады, ырлап чораан ырылары, эчизинге

Алдан-Маадырларның салгалдары чоргаар басып олур.

ЭГЕ СӨС ОРТУНГА

Чадаананың №1 ортумак школазын 1971 чылда 56 чаңгыс классчыларым-биле кады доостум. Ол-ла чылын төрзүн чылаа пионер вожатыйы болуп баш-кылаага күш-ажылчы базымнаримны эге-реш мен. Оон башкы институтун доозуп чыгаш, чүгле 1992 чылдан эгелеп катап Чадаананың №1 школазынга башкылап, директорнуң методика талазы-биле ора-матчызы болуп, сөөлгү чеди чылдарда школавыстың коллективин удуртуп, ди-ректорлап ажилдап чордум.

Ажилдап турган үелеримде төрзүн чылаагыстың төөгүзүн сонугуруп, хоо-ну башкылар-биле, аңгы-аңгы чылдар-да школань доосканнар болгаш аңаа ажилдап чораан башкылар-биле ужу-шканып, сактышкыннарын бижидип ап, коллективтиң кежигүннерин доозукчулар угаанда материалдарны чыырычы-леп тургаш элзэн хөй материал-дарны чыып алган бис. Школавыстың 100 чылдыг юбилейлиг байырлалы окшугаарга-ла, школавыстың амы-ралын чырыдып, сактышкыннарын, уртакчы башкыларның дуржулгазын республика болгаш кожуун чергелиг со-оннарга болгаш «Башкы» сеткүүлүгө аял-дып турдувус.

Бо чылын октябрь айда Чадаананың 1 ортумак школазы 90 чыл болган байырлалын демдеглээр. Бо удаада школань төөгүзүн база бир янылыг, наар кирбээн материалдарны не-ел тургаш бижириин шенеп көрейн. Школань төөгүзүн шуптузун билер мен улуг аас эдип шыдавас мен, ында алпачак арыннар хөй. Материал пар-лапже үне берген соонда, ында шын-ес, чамдык ады кирбейн барган баш-кылар азы доозукчулар дугайында чүү-а чок дээр улус-даа турар боор чүве. эвес немептер материалдарыңар болза солун-сеткүүлге чырыдарын дээр-дир мен.

ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИ-БИЛЕ

Чадаананың ортумак школа-зы Тываның баштайгы ажиттыңган олаларының бирээзи. Оон тургус-нуп келгени үениң негелдезинге үшкөк. Ынчан бүгү Тывага бижик билер-хилерниң санын салаа басып санап тур дизе, хөөредиг чок. Чөөн-Хемчик куунуң төвү Чадаанага школа-ин-нат 1928 чылда ажиттыңган. Ол үеде р-ле дугаар школань экин ажиткан ргуулдарның бирээзи күш-ажылдың, ртия болгаш совет органнарның хоо-ну Василий Балчырович Узектиң сак-тышкынындан үзүндүнү кирип көрейн. 1941 күзүн Алды-Ишкинниң Устүү-юр бажында кыштагдан баткаш, Ча-ана школазынга келдвис. Ачам биле ни бир киж и эдертип алгаш бүрүткээш, ил бажыңа чундургаш, иштики-даш-кы чаа хепти бүрүнү-биле кедирипти. Штайгы өөредилге чылында 70 четпес реникчи турган. Школань баштайгы ректору Арбанаков дээр алтай на-оналдыг башкы турган. 1931 чылдан элзэш Даржаа Хертек дээр директорлуг рендвис. Баштайгы чылда орус алфа-т-биле өөренип турдувус. 1930 чылда вага таарыштыр чогааткан латин үжүк ренип эгелзэн бис. Сургуулдарның р-назыны улуг-бичелиг, чаңгыс черге ренир, ол-ла бажыңга (школага) че-мнир, удуур турдувус. Кады өөренип раан өөрлерим Энчек-Кулак Ооржак, ден Куулар, Ховалыг Даржыкпан, Мон-ш Болуй, Максим Дакапай, Владимир анал-оол, Чапай Борис, фронтучулар емис-оол Куулар, Даваа Монгуш». Ленинни орук» солун, 1989 чылдың нтябрь 16, 3-кү арын.)

ӨӨРЕДИРИ – КОЛ СОРУЛГА

Россия Федерациязының школала-рының алдарлыг башкызы Бүрбү Сүрүн-на Ховалыг (Даржыкпан Сүрүновна) адаананың эге чада школазын 1935 чылда дооскаш, Кызылдың башкы техни-мунга башкы мергежилин чедип алган. 1939 чылдан 1969 чылга чедир төрзүн чылаагыстың эге класс башкылап ажил-дап чораан. Хоочун башкының сактыш-кынындан үзүндү: «Чадаананың школазы 128 чылдың төнчүзүнде ажиттыңган. Чаа Чаа-Хөл, Өвүр, Сүт-Хөл, Барыны-мчик, Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайгадан аттарның ажи-төлүн өөредип эгелзэн. Олар, уругларның назыны колдуунда хардан өрү. Оларны үжүк-бижикке атын алфавит-биле өөредип турган. Ол-ла бир солун талазы — 1931-32 чыл-

Тургуустунганындан бээр 90 чылдаанынга

ЧАДААНАНЫҢ №1 ОРТУМАК ШКОЛАЗЫ: ТӨӨГҮДЕН АРЫННАР

дарда Тывага культура революциязының кидин-не өөскүп турар үези. Ынчангаш чайгы дыштанылга үезинде улуг-бичи кижилерни үжүк-бижикке өөредир — ол үениң өөреникчилериниң кол сорулгазы турган. Олар ол хүлээлгезин багай эвес күүседип келгенер.

ӨӨРҮНЧҮГ, ЧОРГААРАНЧЫГ

Тываыстың бурунгаар чүткүлдүг, ховар дээр угаанныг, баштайгы дээди эртем чедип алган тыва интеллиген-циязының дээр Чадаананың школа-интернадынга өөренип база ажилдап чорааны амгы үеде ында ажилдап турар коллектив кежигүннеринге база өөреникчилеринге канчаар-даа аажок өөрүнчүг болгаш чоргааранчыг. Маңаа Алексей Мокур-оолович Белек-Байыр дугайында «Башкывыска мөгейи» деп аттыг А.М. Белек-Байырның 95 чыл ою-на: шинчилелдер, сактышкыннар (ав-торлары М.Б. Кенин-Лопсан, Е.Д. Танова, З.Б. Чадамба) деп номдан үзүндүлери кириет. Ында мындыг одуругларны кыскаладыр бижийн. А.М. Белек-Ба-йыр 1938 чылда «Кызылдың В.И. Ленин аттыг өөредилге комбинадының баш-кылар белеткээр» салбырын дооскаш, «1939 чылда Тываның хөй чурттакчылыг чери Чадаанага ажиттыңган чеди чыл школазынга директорлап» 1942 чылга чедир ажилдаан. «Оон соонда Бай-Хаак школазынга директорлаан». Алексей Мокур-ооловичиниң күш-ажыл депте-ринде «1943 чылда Кызылдың 2 дугаар школазынга ажилдап эгелзэн деп... бижик бар». Оон бадыткалыга дараа-зында сактышкыннардан үзүндүлери бараалгадыр. Башкы, чогаалчы, эр-темден, Чазак ажылының хоочуну Борис Бааданович Чюдюк «Кызылдың №2 ортумак школазын 1947 чылда 19 киж и доостувус» деп бижзэн. Оларның ара-зында Чадаананың чеди чыл школазын дооскаш, өөредилгезин уламчылаан Монгуш Борохович Кенин-Лопсан, Доржу Былдый-оолович Ондар, Куулар Хуна-жыкович Оргунуң аттарын кириген. Ол-ла номда төөгү эртемнериниң доктору, Тываның үлүстүң чогаалчызы Монгуш Кенин-Лопсан башкызының дугайында мынчаар бижзэн: «Алексей Мокур-оол-ович Белек-Байыр бистиң бурган дег буянның башкывыс-тыр. Школа доозуп турувуста, киж и бүрүзүгө орус дылга ха-рактеристика бижип берген. Ленинградче өөренип чоруп турувуста, башкывыс бисти үдеп турду». Үстүнде адаанывыс бистиң чаңгыс чер-чурттугларывыстың чаңгыс классчызы Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Тамдын-оол Са-рылгар (Сесенмаа) Саятыевна мындыг сактышкынын арттырган: «Башкылар чедишпезинден чамдык өөреникчилерни ырак кожууннарже башкылап чорудуп турган».

ЭГЕ ЧАДА ШКОЛАЗЫ

Улус өөредилгезиниң хоочуну, Россия Федерациязының школаларының ал-дарлыг башкызы Осур-оол Амашкын-ович Монгуштуң сактышкынындан үзүндү: «Ук школа эң эгезинден эге чада ат-биле ажиттыңган. Ол система — эге чада школазы — 30 чылдар-ны төндүргөш, 1941 чылга чет-кен, 4-кү класс-ты дооскаш тарап, өскээр чоруп турган. 1941 чылдың сентябрь 1-де чеди чыл шко-лазы ажиттың-ган. Дайын үези. Дөрт класс-ты дооскан эш-өөрүм-биле 5-ки классче өөренип кирдвис. Ча-даананың 7 чыл школазы ол үеде үлөгөрлиг школа турган деп би-

лир мен. Ынчан бо школага Өвүрден, Сүт-Хөлден, Чаа-Хөлден бээр өөреникчилер кээп өөренип турган. ...1944 чылдың чазын школага 7-ги класс-ты чээрби шаа четпес киж и доостувус. Күзүн Кызылдың каттышкан школа-зынга (амгы үеде №2 школа) ба-рып, 8-ки класска өөренип кирдвис.

...Чаңгыс класс-чыларывыс кончуг улуг эртем-билиг-ни чедип алгаш, ат-сурагылыг киж илер болганнар. Оларның аразын-дан Монгуш Боро-хович Кенин-Лопсан (Хөндөргей чурт-туг) алдарлыг чогаалчы, эртемден, төөгү эртемнериниң доктору, «Хамнааш-кынның дириг эртинези» аттың эдилекчи-зи. Оргу Хунажыкович Куулар (Чыргакы чурттуг) өөредилге номнарының автору, бүгү назынында педагогика институтунга тыва дыл болгаш чогаал башкыларын белеткеп, башкыларның башкызы бо-луп ажилдаан. Доржу Былдый-оолович Ондар (Шеми чурттуг) «Шын» солунга ажилдап чораан хоочун журналист. Олег Өдербеевич Сувакпит (Бажың-Алаак чурттуг) Тыва Республиканың сурагылыг чогаалчызы, ТР-ниң алдарлыг артис-тери Клара Чамыяновна (Оюу) Сагды, Екатерина Седип-ооловна Кенденбил, Оппал Агбаан-Шыраповна Шулуу, улус өөредилгезиниң тергиннери, хоочун башкылар Балдан Енданович Куулар, Арта-оол Ламаевич Монгуш, Галина Кежелиговна Очур-оол, Сюзюкей Кал-зановна Ондар хамааржыр.» («Чаа орук», № 19 (553141), 2013 чылдың сентябрь 26.)

КАДРЛАР КАҢНААР ШКОЛА

Улус өөредилгезиниң хоочуну, парлалга ажилдакчызы, Тыва Рес-публиканың алдарлыг ажилдакчызы (Ондар) Дырбак Халбычовна Кюнзегештиң (Сүт-Хөл кожуунуң Ус-түү-Ишкин чурттуг) сактышкынындан үзүндү: «Чадаананың 7 чыл школазынга 1946-1948 чылдар-да өөренип турумда, школавыска Доржу Дамбаевич Сат деп тыва дыл, чогаал башкызы ажилдап келген. Сөөлүнде бил-геним чүл дизе, ол башкывыс 1947 чылда Кызылдың 2 дугаар ортумак школазын бир дугаар дооскан онгу классчыларның бирээзи болган. Ол үеде он класс дооскан киж и дээди эртемниг кижиге деңнежир чыгы. 1948 чылдың сентябрь 1-де Кызылдың 2 дугаар школазынга өөренип келдвис. Чадаанадан кады кел-ген эштерим Бузур-оол Базырович Доржу (Өвүрнүң Саглы чурттуг), дыка өөренир, ылаңгыя математикага, Доржу Сеңгил-ович Куулар (Хөндөргей чурттуг) ырлаар, концерттерге киришкеш, бо-ла шаңнал алып. Комбу Калдан-оолович Монгуш (Комбушвили) эки өөреникчилериниң бирээзи, Альберт Седип-оолович Та-нов орта тывалап билбес, уран чүүлге, ылаңгыя хөгжүмге талантылыг».

Улус өөредилгезиниң хоочуну, Россия Федерациязының школаларының ал-дарлыг башкызы Долума Конзаевна Хомушкунуң сактышкыны: «...1948 чылда башкы училищезин дооскаш, 20 харлыг комсомолчу тургаш, Чадаананың №1 школазынга эге класстар башкылап ажилдап эгелзэн мен. Ынчан 7 чыл шко-лазы дээр, 1 класстан 7 класска чедир 180 хире өөреникчи өөренип турду, шупту башкылар 20 хире киж и ажилдап турган. Школань директору Тува-Хоо Дүгерович Кыргыз деп башкы. Дыка хөй эртемнерни — төөгү, география, ботаника, физика, сан эртемни орус башкылар башкы-лаага, тыва башкылар өөреникчилерге

очулдуруп бээр турду, ынчангаш бир ки-чээлди ийи башкы башкылаар турган. Ол национал тыва кадрлар чедишпес үеде районнарның бүгү школаларынга орус дылга чугаалаар башкылар ажилдап тур-дулар. Олар өөреникчилерни орус дылга, орус чугаага өөредир-биле, кончуг улуг ажилды кылып чорутканнар. Олардан Шабаяваны, Русованы, Кранченкону, Сметованы болгаш өскелерни-даа сактыр-дыр мен.» («Ленинни орук» солун, 1989 чылдың сентябрь 16, 3-кү арын.)

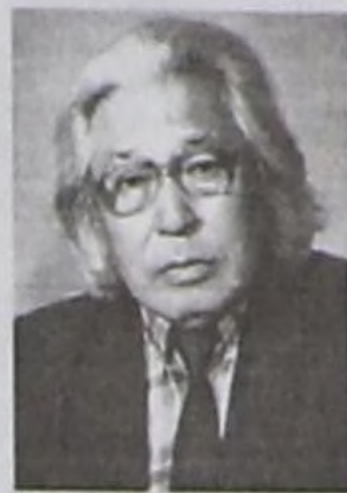
Улус өөредилгезиниң төөгүзүн ном-чуурга, 1930 чылда Тывага чүгле 3 школа турган. Оларның бирээзинге Чадаананың школазы хамааржыр. Аңаа 1950 чылдарда башкылап, директорлап чораан, Кызыл Тук ордениниң эдилек-чизи, улус өөредилгезиниң тергинни, Кызылдың башкы институтунуң ректору Хомушкуну Сайнотович Алдын-оолдун: «Чадаананың №1 школазы Кызылдың дугаары 2 школазының соонда, кадрлар каңнаары-биле ийи дугаар черде турар» деп чугаалааны аңаа бадыткал деп са-наар мен.

ТӨӨГҮНҮҢ ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ

Чадаананың №1 школазынга аңгы-аңгы чылдарда директорлап ажилдаан башкыларның сак-тышкынына даянып бижириге, дараазындаңы үнүп келген. 1930-1940 чылдарда ди-ректорлап чораан башкыларның чамдык айыткан чылдарында ка-рышактар-даа туруп болур. Ын-чангаш эки билер улус немей айтып, эдип бээр болза, чүгле четтиргенивис илередир бис.

Николай Арбанаков — 1929-1931.
Даржаа Наирович Хертек — 1931-1932.
Алексей Мокур-оолович Белек-Баир — 1939-1942.
Тарас Достакочич Дары-Сүрүн — 1942-1947.
Буян Биче-оолович Монгуш — 1947-1948.
Тува-Хоо Дүгерович Кыргыз — 1948-1949.
Яков Ланович Шаңнаа — 1949-1950.
Вадим Александрович Шестков — 1950-1951.
Владимир Петрович Шикин — 1951-1953.
Хомушкуну Сайнотович Алдын-оол — 1953-1956.
Дөжүлдей Бүрзүнеевич Ондар — 1956-1959.
Комбу Калдан-оолович Монгуш — 1959-1960.
Биче-оол Арбасатович Донгак — 1960-1962.
Маңнай-оол Чүлдүмович Ооржак — 1962-1970.
Зоя Сундеевна Куулар — 1970-1974.
Тамара Донгаковна Ооржак — 1974-1977.
Даш Быйымбаевна Дулуш — 1977-1980.
Эдер-оол Мастаевич Күжүгет — 1980-1982.
Михаил Васильевич Борбай-оол — биология, музыка — 1982-1992.
Зоя Комбу-Сюрюновна Хүлер-оол — математика — 1992-2000.
Дина Дамба-Сюрюновна Киштейек — география — 2000-2001.
Наталья Мергеновна Монгуш — орус дыл, чогаал — 2001-2002.
Аннела Александровна Монгуш — орус дыл — 2002-2006.
Вячеслав Нимаевич Ондар — күш-культура — 2006-2007.
Надежда Кызыл-ооловна Килик — орус дыл болгаш литература — 2007-2014.
Буян-Билег Омаевич Ооржак — тыва дыл, чогаал — 2014 чылдан бо хүннерге чедир.

Надежда КИЛИК
белеткзэн.

Монгуш
Кенин-Лопсан.

Дөжүлдей
Ондар.

Дырбак
Кюнзегеш.

Осур-оол
Монгуш.

Чогаалчы болгаш үе

XXI ЧҮС ЧЫЛДЫҢ БИРГИ ТЫВА РОМАНЫ

• Репортаж

Сентябрьның 25. ТР-ниң А.С.Пушкин аттыг национал библиотекасының номчулга залы. Тываның Улустуң чогаалчызы Николай Кууларның «Муңгаштаппаан муңчулбас ыр» деп чаа үнген романының номчукчулар-биле баштайгы таныштырылгасы. Байырлыг кезээни Тываның Юрий Кюнзегеш аттыг ном үндүрер черинин директорунга чоокта чаа томуйлаткан Инна Принцева ажыткаш, романның сайгарылгасынче чыылганнарны чалады.

Номнуң автору Николай Куулар чыгып келген чонунга үе-шакты тып, чаа чогаалдың таныштырылгасынча чедип келгени дээш өөрүп четтиргенин илеретпишаан, номчукчуларга ооң бижиттинген төөгүзүн кысказы-биле дамчыткан.

— Беш чыл болгаш-ла чаа ном үндүрер чаңчылдыг кижилер мен: 2005, 2010 чылдарда үндүрдүм, ам бо чогаалымны чырыкче үндүргеним бо-дур. Ооң маадырлары амгы үеңиң интеллигенциясы: политик, чогаалчы, төөгүчү болгаш өске-даа ажыл-чын мергежилдин кижилери болуп турар. Ылаңгыя хөөмейжи кол маадырның омур-хевирин тургузарда, тыва хөөмей-сыгыт, каргыраа-биле Тывавысты бүгү делегейге алдаржыдып чоруур ат-сураглыг артист думаларывыс Игорь Көшкендей, Мergen Куулар оларның омур-хевирлеринге даянып, бодап олургаш бижээн кижилер мен. Шаг төөгүвүстен-даа алырга, хөөмей тыва чонунуң кажан-даа үстүп көрбээн ырызы болгай. Ынчангаш хөөмейжилерге, чогаалчыларга, үежилеримге тураскааткан ажылым-дыр ийин. Номчуп четтигипкен эш-өөрүм чагыг-сөзүн, үнелелин бээр боор деп дүвүрел-биле манап тур мен — деп, Николай Шагдыр-оолович чугаалады.

Уран Донгак, чогаал шинчилекчизи, Тываның гуманитарлыг болгаш социал шинчилелдер институтунуң сектор эргелекчизи, ТР-ниң болгаш РФ-тиң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү:

— Тываның Улустуң чогаалчызы Николай Кууларның чаа номунуң ак буяны — баштайгы таныштырылгасы-биле байыр чедирип тур мен. Чаа ном чаа тывыштарны эккези чугаажок болгай. Бо чогаалдың кол маадыры чогаалчы кижилер болуп турары — езулуг чаа тывыштыр. Ол чорук чогаалдың чаартыкчы шынары болган. Өскелери — чогаалдык интеллигенцияның төлээлери: төөгүчү, хөөмейжи, депутат дээш өске-даа. Сюжеттин шугумун көөргө, болушкуннар улуг дүвүрел чок тайылбырлатынып турар. Боданышкыннарлыг эгелерден тургустунган чогаал болгаш,

Чогаалчылар Чыгышчы Ондар, Николай Куулар, ТКУ-нун библиотекасының эртем ажылдакчызы студентилер-биле.

ниитилелдин чидиг айтырыгларын көдүрүп турар. Чонунуң бөгүнгү амыдыралы биле бурунгу Тыва (дүш дамчыштыр) көргүстүнген. Чогаалдың онза тывыжы — кол маадыр чогаалчы, бистиң үеживис болгаш чогаал амгы үе дугайында болуп турар. Бот-намдарлыг маадыр деп болур, ынчалза-даа чогааткан чүүлдер база бар болбайн канчаар, чогаал болганда. Чуруп көргүскен болушкуннарны бодундан үнелел берип турары — тыва литературада чаа тывыш. Жанры чаңгыс шугум чок болганындан сагыш-сеткил культуразы, угаан-сагыштың илерээшкени-биле интеллектуалдыг роман болуп турар. Болушкуннарны чүү-даа каттыштырбайн турар, ону чүгле кол маадырның бодадарындан билип ап болур, чогаалдың чажыды — бодаалдарда хевирлиг. Үш чаа тывышты бо романдан эскердим: 1. Кол маадыр — чогаалчы. 2. Үеживис. 3. Угаан-сагыш романы.

Игорь Көшкендей, Тываның Улустуң хөөмейжизи, Тыва үндезин культура төвүнүн директору:

— Автор белекке бээр, бо чаа номну бодунуу-биле номчудум. Хөөмейжилерге болгаш өске-даа кижилерге боданы бээр хөй айтырыгларны ында кириген-дир. Сергей Куулар дээн ышкаш ат-сураглыг хөөмейжилеривисти утпайн, адын мөңгедидери чөп. Хөөмейжилерни хөөмейиниң камгалакчылары деп турарынга дыка таарзындым, черле дыка улуг сонургал-биле номчудум, чаа чогаал чараш, эки чүүлдерге кичээнгейни углаар боор дээрзинге идегээр-дир мен — дээш, коллективиниң мурнундан сүй белекти сөңнөп, «Хөөмейимни кагбас-ла мен...» деп хөөмейлеп сыгырттырга, залга олур-

ганнар диңмиттиг адыш часкаашкыннары-биле өөрүп четтиргенин илеретти.

Лидия Ооржак, ТР-ниң Өөрөдиге болгаш эртем яамызының Национал школа хөгжүдөр институтунуң методизи, ТР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү:

— Чүнүң-даа мурнунда номнуң адының утказын тодарадып көрдүм. «Муңгаштаппаан муңчулбас ыр» дээр, шыр-гай шаптыктап шыдаваан, хилинчекке алыспаан сергек ыр деп билдим. Чогаалда эпиграф кылдыр алган сөстөргө даянып («Дүвүрелге алзып хондум...»), «Хөңнүм билип, үлежиттер хөйүм чонум кажан келир?» дээн одуругларга хары кылдыр Николай Шагдыр-ооловичиниң дүвүрелге алзып чорааны — чаа номга чедирген, хөйү — чону бо кезээ чыгып келгени бо-дур деп билип тур мен. Ынчангаш изиг байыр чедирип тур мен.

Ыры-хөөмей чуртталганы хөөнөп бээр бе? Чуртталга ыры-хөөмейни хөөнөп бээр бе? Муңгаш хөөн чүдөн үнгенил? Чогаалчы деп кымыл? Чон биле чогаалчының аразында харылзаа. Тыва чогаалдың салым-чолу. Номчукчу чүге ном номчуvas апарганыл? Улустуң аас чогаалы. Өпей ыры. Тыва ниитилелде аңгылажылга. Сарыг шажын. Бөгүнгү амыдыралдың ак-каразы. Бо бүгү айтырыглар — чогаалчының угаандан човулаңы. Аңаа харыыларны кол маадыр бодунуу-биле берип турары солун, нарын-даа-дыр — деп түңнөп, солун, делгем сайгарылганы ол кылды.

Зоя САМДАН, чогаал шинчилекчизи, Тываның гуманитарлыг болгаш социал шинчилелдер институтунуң сектор эргелекчизи:

— Номнуң сураан дыңнааш, аа чай чок, сургакчылап чорааш кел хиревисте чаңгыс кезээ номчудум Василий Савырович номну садып эки берген кижилер. Изиг байыр чедирил мен, Николай Шагдыр-оолович! 21-чи чылдың бир дугаар романы-дыр. Романы — улуг чогаал. Ону бижири амыр э дээрзи билдингир. Чогаалдың идея адындан-на билдинип турар — бөдүү биле чугаалаарга, хостуг ыры дээн калыг. Тываларның угаан-сарылы бир дугаарында сагыш-хөөн чорупту ооң соонда — угаан-бодал. 1. Эмо. 2. Бодал. Ынчангаш ыр деп сөс кижирги бе? Кол маадырлар чогаалчы хөөмейжиниң бодаалдары роман бо төрүттүнген. Тываларны угаан-сары бедиеринче кыйгырып турар чогаал үнелээр-дир мен.

Романда аас чогаалыңа хамаар тоолчургу чугаалар кирип турарга дыка-ла онзазынып таарзынды. Төөгүже эглип турар эгелерни улутнуургал-биле номчудум. Маадырлар хөй кезии таныттыңгыр. Маадыр делегей чергелиг боданып турары со дидим айтырыглар тургустунган-дир оларга чамдык харыыларны база бер

Хөөмейни бижип тура, ооң чү оожургадыр, эмнээр шынарын эвес, а бойдус-биле тудужун ханыладыр бил болза деп бодап башка кирди. Таарпайн барган чүүлүм — дүш. Чаңгыс дү хөй-хөй чүс чылдарны дүжөп каапкы ынчап баарга, номчукчу фантастика баар чүве-ле болгай. Сөөлгү романы деп каанынга таарзынмадым. Башгы романыңар болзун, ооң соонда-чогаалдар төрүттүнер болзун деп күздир мен. Бодалдар агымы кызыгаарка бижиттинген-дир. Амыдыралдың багай талаларын дидими-биле көргү — деп бодунуң бодаалдары-биле үлө чогаалчыга байыр чедириди.

Чогаалчылар Лидия Иргит, Шаңг оол Суван, чогаал шинчилекчизи Силий Савыр, аныяк чогаалчы Э Донгак болгаш өскелер-даа чаа романы дээш чогаалчыга изиг байырын чеди чаа чогаалда оларның сагыш-сетки дүвүредип хөлзеткен айтырыгларга маарыштыр санал-бодалдарын үлө ылаңгыя тыва чогаалдың келир үези, үндүрүлгези, тыва дылдың кызгадтаваржып турарына хамаарыштыр диг, дидим сөстүң херек апарганын, талазы-биле алыр ужурлуг тодарагы чеглерни амыдыралга боттандыра тыва кижилер бүрүзү үлүүн кириштир саналдадылар.

Тыва чогаал, тыва дыл дээш дүвүлин Николай Куулар романында биж каан-дыр. Удавас Төрээн дылывыс ху байырлап эрттирер болгай бис. Ынхүннүң айтырыыңа хамаарыштыр х чеглерни тодарадырыңа демнии-би кирижилиңер.

Светлана БАЛЧЫ

Чогаалдыкчы мөөрей

“ҮШ АККОРД”

Сентябрь 22-де Республиканың улусчу чогаалдыг болгаш дыштанылга төвүнүн 70 чылдаанынга тураскааткан “Үш аккорд” деп ыры-хөгжүм ансамбльдериниң II республика мөөрейи болган. Аңаа Тываның 12 кожууннарындан 13 чогаалдыкчы бөлүктөр кирип, уран талантызын бараалгаткан. Мөөрейге коллектив бүрүзү социал темалыг ырыларны — эр кижиниң омур-хевирин, маадырларны, мөгелерни алган мактаан база эстраданың “алдын хиттерин” күүсеткен.

Түннелинде Чеди-Хөл кожуундан “Сайзырал” бөлүк эң-не онзагай хөгжүмнү, эң-не эки ырлар база артисттер коллектив бооп, Гран-при шаңналын алган. Бирги, ийиги, үшкү чергениң лауреаттарына Чөөн-Хемчиктен “Чадаана”, Өвүрдөн “Өлчей” база Барыын-Хемчиктен “Сай-Хонаш” ансамбльдер төлөпиг болганнар.

Республиканың улусчу чогаалдыг болгаш дыштанылга төвүнүн 70 чылдаанынга тураскааткан кол хемчеглер октябрь айда эртер: чогаалдыкчы коллективтер аразында көрүлдөлөр, республиканың культура, дыштанылга албан черлериниң директорларының чөвүлел хуралы база улусчу чогаалдыганың “Тыва — бистиң өргээвис” фестиваль болур.

Бистиң корр.

Туилекчи коллектив.

«ШЫННЫН» почтазындан

Ажыл-ишчи кижилер

АЛДАН ХАРНЫ
АЛГАП-ИӨРЭЭП...

Чаатының, Чодурааның
Чараш оғлу – Сандый оғлу
Айдың черге, чырык черге
Авасындан бодарааштың,
Алдан артты ажыр баскан.
Амыранчыын, өөрүнчүүн!
Ам-даа узун назылаарын
Алгаалыңар, йөрээлиңер!

Мындыг чылыг-чымчак сөстөр-биле ажит-кан байырлалдың магаданчыг кезээинге чокта чаа киржир аас-кежиктиг болдум. Ба-аарлыг кезээниң маадыры – республиканың эң ажил-агый шугумунга хөй чылдарда өртүңнелдиг ажилдаан удуртукчу, эрге-ча-ага органның харысчалгалыг ажил-чызы, ТР-ниң Төлээлекчилер хуралының депутаттыгына депшиттирип чораан Михаил Сандыйович Самбу-Хөө-дүр.

Караң чылчырыктаар каас-чараш, улуг, ордууда 60 харлап турар Сандый оғлу аңгы-аңгы чылдарда тырттырган чурокчуруктарын делгеп асканын, экранда берүүскенин кезээниң аалчылары сонургап бердүвүс.

Хөгжүм үнү диңмиттелип, хөглүг ырлар аңгылаңып, улус-чоннуң хей-адын көдүрдү. Хөй чылдарда чонунга ак сеткилди-биле чораан болуп келген Михаил Самбу-Хөөнүң аңгы-аңгы чылдарда ажил-ишчи-лерин, ажил-амыдыралын таныш-тырган соонда, байыр чедиришкенин эге-рээ. Леонид Кара-оол баштаан чаңгыс класс-чылары, төрзөн черинден дөргүл-төрелдери,

чаңгыс курсчу эш-өөрлери, кады төрзөннери дээш-ле, кымнарны чок дээр. Шупту байыр чедирип, белек-селзэн сөңнзэн.

Өөнүң ээзи Людмила Анай-ооловна-биле ийи кысты төлөпиг кижилер кылдыр өстүрүп кижизиткен үлөгерлиг ада-ие улус болду. Улуг уруу Роля даштыкы дылдар талазы-биле дээди эртемниг. Ол амгы үеде Тыва Республиканың Чазаның даштыкы харылзаалар талазы-биле агентилелин удуртукчу болуп ажилдап турар. Ролана Михайловна Тываның сураглыг херээжен удуртукчулары чораан Анчымаа-Токаның, Байкара Долчамааның, Тамара Норбунуң изин баскан салгакчызы болганы өөрүнчүг. Сайлана Самбу-Хөө – Томскиниң эмчи уни-верситетин дооскан дээди эртемниг эмчи.

Михаилдин өөнүң ишти Людмила Анай-ооловна – хоочун башкы. Аңаа шүлүкчүлөр кайгамчык одуругларны бараалгатканын билер бис. Амгы үеде ол көдээ ажил-агый рыногунуң удуртукчузунда ажилдап турар.

Михаил Самбу-Хөө алданнапса-даа, аныаксыг, чиик, сергек, ажы-төлүнүң болгаш өг-бүлезиниң идгелдиг чөлөңгичи, деткичи. Хостуг үезинде ол тайга-таңды кезип, аңаар-меңээринге ынак.

Байырлыг кезээге чыылган бүгү чоннуң чылыг-чымчак сөстөрине катчып, ак орук-ту күзевешаан, мындыг одуруглар-биле чүүлүнү доозуп көөйн.

Арат чоннуң херээ дээштиң,
Амыдырал-чурттапга дээш
Амыр-дыжын харамнамаан
Сандый оғлу Самбу-Хөөге
Чаагай чолду күзеп ор мен.

Бораш ОНДАР.

Сүт-Хөл кожуун, Суг-Аксы суур.

Тыва дыл – шилилгевис

ҮЕЗИ КЕЛБЭЭН БЕ?

Чонувустуң дылын, чаа-гай чаңчылдарын камгалап арттырарыңа хамаарыштыр чугаа-соотка бистер, тывалар, кончугулус болгай бис. Ону херек кырында бадыткаарыңың үеги келген эвес бе? Ол ба-дыткалды маадырлыг шилил-ге деп-даа болгай-ла.

«Россия Федерациясында өөредилге дугайында» хоойлуга өөреникчилер төрзөн национал дылын школага өөренирин азы өөренирин боттары шилип алыр дугайында өскерилгелер хамыктың мурнунда ада-иелерни ол шилил-гени кылырынче албадай берген. 2018-2019 өөредилге чылының эге-зинде каш өөреникчи тыва дылды өөренирин шилип алганын билип алыр дээш, чоокку школаларның чамдык башкылары-биле харылза-жырымга, ооң дугайында чугаалаа-ры арай элек, сентябрь төңчүзүндө, октябрь ай эгезинде шилилгениң уг-ши билдине бээр дэштилер.

Биргээр бодап кээрге, ындыг шилилгеде маадырлыг чүү-даа чок. Ада-иелерниң болгаш оларның ажы-төлүнүң чамдызы тыва ды-лын өөренирин шилип алыр, а өскелери тыва дыл орнунга өске эртемнер өөренип алыр-дыр дээш, шилип албас. Бир янзы бодап кээр-ге, төрзөн тыва дылын өөренирин шилип алыры – берге херек. Харын-даа маадырлыг чорук деп болур. Чүге дээрге аңаа тодаргай тура-сеткил, күженишкени херек.

Тыва улустуң төөгүзүнүң муң-мун чылдарын өттүр бистиң өгбе-леривис хевирлеп, уран-чечен кылдыр байлакшыдып, совет үеде чечен чогаал, уран чүүл, харын-даа мырыңай эртем дылы кылдыр хөгжүй берген тыва дылывысты өөренирин шилип албас болзувус-са, ие төрзөн дылывыс-биле, тыва-лар боттарывыс-биле келир үеде (амгы-даа үеде) чүү бооп болурун бодаары безин берге. Ынчанга шонувустуң дылын ажы-төлүвүске өөредип, оларның ажы-төлүнге болгаш оон-даа ыңай салгалдарга дамчыдып бээр тываларның бот-тарындан хамааржыр.

Бир эвес төрзөн тыва дылы-высты хүн бүрүдө чугаалажыр дылывыс, чечен чогаалдың бол-гаш уран чүлдүң дылы кылдыр камгалап ап шыдаар болзувусса,

тыва чон бооп арттар бис. Бир эвес шыдавас болзувусса, орус, англи дылдарлыг «каралар» боор бис. Өске дылдарга, өске культуларга хайлып каар бис.

Канчаар хайлып каар бис!? Ол мынчаар эгелеп болур. Чаа өөре-дилге чылында каш өөреникчи тыва дыл өөренирин баш бурунгаар билип алыры берге боор. Тыва дыл-ды болгаш литератураны бодунуң туразы-биле өөренир болганда, өөреникчи ону өөрениринден ка-жан-даа ойталап каавыдып болур. Ынчанга чаш өөредилге чылы-нда тыва дылдың каш башкызы херегил, каш санныг өөредилге номнары парлаарыл дээш-ле уг-ши билдинместеп каар. Ооң ула-мы-биле тыва дыл болгаш чогаал башкыларын башкы колледжинге, университеттин филология факуль-тединге чүү хирени белеткээри база билдинмес боор.

Школаларга, ортумак болгаш дээди өөредилге черлеринге тыва дылды болгаш чечен чогаалды ха-ныладыр албан-биле өөретпесчүве болганда, тыва дыл кырынга бижи-редик мергежилдиг чогаалчылар, журналистер чайгаар тытып кээр бе? Тыва дыл кырында шүлүктөр, шиилер бижири чогаалчылар чокта тыва дылды ыраажыларывыстың, артистеривистиң чогаалчы сав-лым-чаяны кандыг болурун? Чер-ле ынчаш тыва национал уран чүүлүвүс кандыг янзылыг апарыл?

Тыва дылды шилип өөренириниң дугайында айтырылгар, чигзиниш-киннер хөй-дүр. Оларны шиитпир-лээр, ажып эртери тываларның боттарындан хамааржыр эвес бе? Тывалар кымнар бис? Тыва киж-и кимни? Маадырлыг шилилгениң үеги келбээн бе? Маадыр тыва кижиниң өвүр-хевирин шаг-төөгүдө Сүбедей маадырның дугайында тоолчургу чугаалардан дилевейн, амгы үеде чурттап чоруур боттары-выстан тып алыр ирги бис бе?

Тыва дылдан өске эртемнерден аңгыда төрзөн дылывысты ажы-төлүвүс албан өөренир кылдыр шилип алыры бистиң маадырлыг чоруувус ол болур.

Шаңгыр-оол СУВАН,
тыва дылды школага
албан-биле өөредириниң
талалакчызы.

Федералдыг төлөвилел боттанышкында

ТӨПЧҮТКЕН ДАҢЗЫЖЕ ШИЛЧИИР

РФ-тиң Президентизиниң 2016 чылдың январь 15-те Чарлынызугаар 2018 чылдың октябрь 18-тен эгелээш кал-бак хемчээлдиг федералдыг төлөвилелди боттандырып эгелээр – Россияның бүгү ХБАБ органның төпчүткен хамааты байдалдарының ак-тылар бижилгезиниң чаңгыс аай күрүне даңзызынче шил-чири.

Ол үеден эгелээш РФ-тиң ХБАБ органның ажилдакчылары хамааты байдалдарының актылар бижилгезинге күрүне ачы-дузаны чедирери-биле, юридиктиг ачы-дуза ажилдарын күсүдеп тура, төпчүткен системада кадагалат-тыг медээлерни таварыштыр чурттуң шупту субъектилеринден медээлерни чыып ап болур апар. Моон соңгаар ХБАБ органның айтырылгы келген хамаатылар, Россия Федерациязының кайы-даа регионундан документилерни алыр-да, үезин камнап ап болур апарлар.

Чаңгыс аай даңзының үндезини – актылар бижилгезиниң бүгү хевирлеринге болгаш оларда өске-рилгелерни, ооң иштинде доку-ментилерни катап тывыскан тава-рылгаларда, күрүне бүрүткелин

чорудуп турар Россияның Федерал-дыг үндүрүг албанының ажилдап кылганы компьютер программасы-биле ажилдаар.

2018 чылдың октябрыдан эгелеп Россияның бүгү ХБАБ органны чаа программа-биле ажилдап эгелээр. Ынчанга шинчилге үе-чадазында системаның ажилын-га техниктиг чылдаганын-биле үзүктелишкенин туруп болурун, ындыг чылдаганын-биле күрүнениң ачы-дуза чедирилгезиниң үеги уза-й берип болурун чонга дыңнадып турар.

Күрүнениң федералдыг ме-дээлер системасы апар (ФГИС) хамааты байдалдарының актылар бижилгезиниң чаңгыс аай даңзызын («ЕГР ЗАГС») шигээди ап турар үеде техниктиг чылдаганын-биле үзүктелишкенин туруп болурун барымдаалааш, херечилелдер катап кылдыр дээр ийикпе азы архив документилеринден шын-зылгалар херек апарган таварыл-гада база өске-даа айтырылгарлыг хамаатыларны октябрыга чедир Тываның ХБАБ органның чедип келирин Тыва Республиканың ХБАБ (ЗАГС) эргелели (Агентилели) са-гындырып турар.

Бистиң корр.

База катап Дус-Хөл дугайында

ЭЭЛЕРИ КЫМНАР
ИРГИ?

«Шын» солунга үнген Чооду Кара-Күскениң «Кыйбыңайнып чоруулар» деп материалын база Шыдыраа Ондарның «Чүгле сеги арткан» деп чүүлүн номчааш, херек-чүрээм ыстап, 1960-1970 чылдарда колхоз, совхозка ажилдап чораан школачы, студент чыл-дарымны сактып кээр-дир мен. Мээң назы-харым-биле чажыт эш-өөрүм база сактышкыннарже дүлдүнүп, боданы бээр боор.

Чогаалчы Чооду Кара-Күскениң «Кыйбы-ңайнып чоруулар, кырымды дээш, чөнүдүм дээш кыстынчыпкан орбаалыңар» деп би-лини дыка шын. Мен 1962 чылда Кызыл-Айыг интернадынга пионерлер организа-циязын удуртуп, вожатыйлап ажилдап турган мен. Ол үеде башкылар чедишпес боорга, амгы үеде Кызылдың №2 школазынга, ол үеде өөредилге комбинатында башкылар өөредир курстарны ажиткан. Ону дооскаш, Кур-Чер суурга школага ажилдааш, 41 чыл ажил стажыг хүндүлүг дыштанылгаже үнген мен.

1940-50 чылдарның аныак-өскени дыка ажилгыр. Чазын үрезин чажар машинадан туттунуп, тараа тарыырынга дузалаар, чайын, күзүн тараа быжып келген үеде ону кескен оронда, мажак чыыр. Ооң-биле чергелештир айт мунуп алгаш колхоз, совхозтун сиген-ширбилин кезер дээш, хөй-ле ажил-ишке киржир. Ооң түңнелинде күш-ажыл депте-ринче кири бижири, шаңналдар алыр боор чүве. Амгы үеңиз улуг, биче класстарының өөреникчилерин көөрге, соталыг телефон-дуп алган, интернет көрүп орат. Ында-хааа малчыннарже аалдап баар болгаш хойжу, чылгычы киж-и деп кымнарыл, эътти, сүттү кымнар кылып, бүдүрүп турарын орта билбес.

Сөөлгү үеде дыка идепкейлиг уруглар, оол-дар бар апарган. Ол эки. Солун-сеткүүлден чомчуп олурага, тыва аныктар кайда-даа өөренип, билин бедидип, эртем-билиин сайзырадып алыр дээш, өөренип чоруур. Мээң уйнуум Вика база бодунуң эш-өөрү-биле кады даштыкы чурттар Турция, Германияда өөредилгезин уламчылап, эртем-билиг чедип ап турар. Удавас төрзөн Тывазынче чанып келир.

Ам дараазында үстүндө бижээм «Шын-га» үнген «Чүгле сеги арткан» деп материалга хамаарыштыр хомудаан сеткилим, херек дол-ган бодамдарым-биле улежип көрейин. Меңээ бүгү Тываның курорттарында дыштанып өөренип улуг назылыг кижилер шупту катчыр боор. Каш чылдар бурунгаар ажилдап тур-ган сураглыг Чедер курорттун үптөл, тонап

Дайын-чаа бооп, бомба дүжүп турар чурттар-ны-даа сагындырар. Хөй чылдарда ажилдап чорааным өскен-төрзөн суурумче бар чыткаш, «Курорт Чедер» деп адреси көргөш, мын-дыг бодап бажымга кирди: «Буурап дүшкен курорттун чүгле адреси арткан-дыр. Бир эвес ону база бузуп алырын оралдашкан болза, ындыг кижилерниң кырыңче ол кээп дүжөр, басып каар ыйнаан. Бо хүннерде чүгле ол эмблема харын им-демдек бооп арткан-дыр!».

Курорт «Чедерге» авам эш-өөрү-биле суурдан чадап кылаштажып чорааш, малга-жын чагдынып, хөлге кирип, эштип, чунуп ап чорааннар. Ол үеде курортка чавыт бичи казанактар, каш-ла корпустар, суурдан кел-геш, кино көргүзөр бичи бажыңчыгаш турган. Сөөлүндө курорт хөгжүп, ногаан ыяштарны база тарып олурткан. Боду чайгаар үнген ыяштар база бар чүве. Чараш корпустар тут-тунуп, столовая, эмнелге пунктузунга эмчилер безин кээп ажилдап турган. Курорттун кызыл-булуңунга ооң төөгүзүн бижээп улуг альбом чуруктарны азып каан турар чүве. Кур-Чер суурдан кээп, кино көргүзүп турган киномеханик мээң өөм ээзи К.А. Даргат, А. Федякин база сөөлүңгө чедир кино көргүзүп турган Шопур-оолдун болгаш курортка дыштанып келген мурнакчы кижилерниң дугайында чу-руктар хөй турган.

Мындыг байдал база бар. Чедер. Дус-Хөл база Каш-Хөлден дыка хөй малгашты оңгарлап тургаш, улуг-улуг саваларга кудуп алгаш баарга, суг сыгып кире бээр чораан. Хөлдүң суун эвээжетпези-биле, ол үеде «Со-вет Тыва» совхозтун директору хемден суг агып кээр каналды база казып турду.

Н. Эргеп биле Ш. Ондарның бижи турар чүүлүңгө каттыжып, Чедер биле Дус-Хөлдү камгалаарын тыва чон улуг, биче эрге-дужаал-дыг удуртукчу даргалардан негеп, дилеп турарын «Шын» солуннуң номчукчулары эки билер. «Чедер» курортунуң амгы ээзи та кым? Хөлче кири агып чыдар дамырак сугнуң эгези Шамбалыг суурдан эгелзэн. Ол чоруткаш, Кур-Чер суурнуң Оңгача деп черден үнгеш база катап черже киргеш, читкен. Улаштыр Кур-Чер суурдан үнгеш, Чедер курортче кири ага бергени солун чүве ийин.

Мен ол дамырактың агып баткан угланыш-кынын өөреникчилер-биле чуруп көргүзүп-даа турган мен. Сөөлгү чылдарда Чедер хөлдү долгандыр мал-маганын кадарып чоруур хуузуңда малчыннар сугну чаза бастырып, таптап каапкан. Шаанда Өртең-Тей ынчаар кулузунуң кара суглуг, өл-шык чер турду ийин. Суурга суг дээрбези безин ажилдап турду. Бо чүүлү бижи олурар ужурум болза, чоннуң күзелин бүдүрүп, Чедер хөлдү «диргизип», ке-лир база амгы үеңиз салгалдарыңа төөгүлүг дыштанылга чери курортту катап ажилдадып эгелээринге бүзүрөп артым.

Майя ДАРГАТ,
хоочун башкы.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

В соответствии с посланием Главы Республики Тыва Шолбана Валерьевича Кара-оола, 2018 год объявлен Годом малых сел. Компания Тывасвязьинформ будучи местным оператором, придерживаясь своей стратегии, инвестирует в развитие и модернизацию инфраструктуры связи в первую очередь в интересах населения республики, в том числе и в малонаселенных пунктах. На протяжении последних пяти лет география присутствия АО «Тывасвязьинформ» в малонаселенных пунктах ниже административного центра составляет 63 населенных территорий.

Благодаря инвестиционному проекту реализованного АО «Тывасвязьинформ» жители населенных пунктов: Бай-Даг, Целинное, Шуурмак, Хайыракан, Булун-Бажы, Дружба, Барлык, Эрги-Барлык, Кок-Хаак, Балгазын, Белдир-Арыг, Ак-Дуруг, Шуй, Кызыл-Арыг и Хайыракан Дзун-Хемчикского района уже пользуются современными услугами связи.

Часть проектов осуществлялась при поддержке Министерства информатизации и связи РТ на основе муниципально-частного партнерства. Так при софинансировании Тывасвязьинформ и администраций сел Кызыл-Даг, Бай-Тал, Аксы-Барлык, Кундустуг, Ийи-Тал и Ак-Даш в 8-ми малонаселенных пунктах организованы узлы доступа к сети с возможностью подключения абонентов к

скоростному Интернету. В настоящее время по такой же схеме АО «Тывасвязьинформ» ведет работы в Суг-Бажы, а также компания планирует в до конца строительного сезона охватить Бора-Тайгу, Солчур, Бояровку и Арыг-Узу. Примечательно, что АО «Тывасвязьинформ» сети организованы до малочисленных сел через волоконно-оптические сети, а в внутри малых сел Интернет распространяется через беспроводную технологию.

АО «Тывасвязьинформ» следуя своей миссии и стратегии создает и расширяет современные телекоммуникационные услуги, делая их простыми, удобными, доступными для организаций и жителей Республики Тыва.

Информационное сообщение о проведении открытого аукциона по заключению договоров аренды земельных участков

Администрация Чаа-Хольского кожууна на основании постановления председателя администрации «О проведении открытого аукциона на право заключения договора аренды» №629 от «24» сентября 2018 года извещает о проведении открытого аукциона заключению договоров аренды земельных участков.

Аукцион состоится «01» ноября 2018 года в 15:00 ч. в администрации Чаа-Хольского кожууна по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина 8, на 2 этаже в зале заседаний.

Для участия в торгах допускаются физические лица и юридические лица. Один заявитель вправе подать только одну заявку на участие в аукционе. Заявка на участие в аукционе, поступившая по истечении срока ее приема, возвращается в день ее поступления заявителю. Предмет аукциона: заключение договоров аренды на 49 лет.

Лот № 1: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко «Хаа-Хаан» общей площадью 25000 кв.м., кадастровый номер 17:14:0801002:119, разрешенное использование — ведение личного подсобного хозяйства на полевых участках.

Начальная цена - 4500, Размер задатка - 900, шаг аукциона - 135.

Лот № 2: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко «Терезин», общей площадью 130000 кв.м., кадастровый номер 17:14:0502003:93, разрешенное использование — сельскохозяйственное использование.

Начальная цена - 8800, Размер задатка - 1760, шаг аукциона - 264.

По итогам ограничений и обременений в использовании

земельных участков нет.

Заявки на участие в аукционе принимаются по рабочим дням с 27 сентября 2018г. по 27 октября 2018г. в отделе по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского района по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина д. 8, с 9:00 ч до 18:00ч.

Сумма задатка должна поступить на расчетный счет организатора торгов до 18:00 ч «27» октября 2018 года. (КБК 00000000000000000510, УФК по РТ (Администрация Чаа-Хольского кожууна). ОТДЕЛЕНИЕ — НБ Республики Тыва ИНН 1715001332. ОКТОМО 93656440101, БИК 049304001, КПП171501001)

Для участия в аукционе претендент должен предоставить одновременно:

- 1) заявку (в двух экземплярах) на участие в аукционе с указанием реквизитов счета для возврата задатка;
- 2) копии документов, удостоверяющих личность (для физических лиц);
- 3) нотариально заверенные копии учредительных документов и свидетельства о государственной регистрации юридического лица;
- 4) доверенность на лицо, уполномоченное действовать от имени заявителя при подаче заявки на участие в торгах;
- 5) документы, подтверждающие внесение задатка.

Информация о торгах размещена на Интернет-сайте администрации Чаа-Хольского кожууна <http://chaa-hol.rtyva.ru/> и на официальном сайте РФ для размещения информации о проведении торгов torgi.gov.ru

«Институт профессиональной переподготовки и повышения квалификации кадров ТуваГУ» объявляет набор:

На годичную профессиональную переподготовку с выдачей диплома о профессиональной переподготовке по программам:

1. Бухгалтерский учет, анализ и аудит
2. География
3. Городское строительство и хозяйство
4. Государственное и муниципальное управление
5. Документоведение и архивоведение
6. Иностранный язык (английский)
7. Информационные технологии
8. История и обществознание
9. Лесное дело
10. Логопедия
11. Международные отношения
12. Менеджмент в образовании
13. Педагог дополнительного образования
14. Педагогика и методика дошкольного образования
15. Педагогика и психология
16. Педагогика и методика начального образования
17. Преподаватель высшей школы
18. Социальная работа
19. Теория и методика преподавания основ безопасности жизнедеятельности
20. Технологическое образование
21. Технология переработки продукции сельскохозяйственного производства
22. Сервис и туризм
23. Финансы и кредит
24. Физическая культура
25. Экономика и управление на предприятии

26. Юридическая психология
27. Юриспруденция
28. Экспертиза и управление недвижимостью
29. Теория и методика преподавания химии в школе
30. Преподаватель профессионального образования

Обучение платное, на базе среднего высшего образования.

Необходимые документы:

1. оригинал и копия паспорта
2. оригинал и копия диплома об образовании
3. фотографии 3х4 — 3 шт.
4. копия свидетельства (при смене фамилии, имени)
5. картонный (бумажный) скоросшиватель и 3 файла

По всем вопросам обращаться в учебную часть ИППК по адресу г. Кызыл, ул. Ленина, 3, каб. 310. Тел.: 8(39422) 2-21-72. e-mail: fppktuv@mail.ru

Лицензия на осуществление образовательной деятельности серия 90Л01 № 0009360. Регистрационный № 2295 от 29.07.2016 г.

БЕТОН, тууйбу, пиломатериалдар, септик дээрбектери, ФБС блоки, коопшпалар садып турар. Телефон: 83942240572, 89232619924.

СЕНО в рулонах не дорого. Тел: 8-902-940-16-48

СВАДЕБНЫЕ ПЛАТЬЯ. Ул. Полевая, 6. Тел. 8-923-552-3932

Малчыннар тургаларына СУГ КУДУКТАРЫН өрүмнөп казып

ПИЛОМАТЕРИАЛ, брус, капиталка, доска, заборная, прожилыны. Доставка. Кредит Русфинанс Банк. Тел. 8-923-383-1575 ОГРН 307246831700175

Хуу чуртталга бажындудуп алырынга ЧЕР УЧАСТОКТАРЫН садып турар. Тел: 8(39422) 5-00-52, 8923-669-1190

Вашу рекламу прочтет вся Тува на страницах газеты «ШЫН».

«ШЫН» — газета, которая распространяется по всей территории республики.

РЕКЛАМА в газете «ШЫН».

8(39422)2-18-10, 89235522070, 89293589721

солуннуң сайтызы://shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражи: 10926 экз. Үндүрүлгениң тиражи: 3625

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.О. ХЕРТЕК.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб. 29-32

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.О. Хертек — 2-01-35.
Кол редакторнуң оралакчызы Д.С. Монгуш — 2-17-91.
Секретарь А.А. Лагзы — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.

Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.-Б. Оюн,
С.С. Кужугет) — 2-18-10.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:

Ниитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.А. Ондар).
Экономика, үлөтүр болгаш көдээ ажыл-агый (редактору А.Д.Б.Түлүш).
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эргеп, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору А.Н. Соян).
Очулга (редактору А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр.счёт № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики
Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албанның Тыва Респуб-
лика талазы-биле эргелели «Шын»
солунну 2012 чылдың декабрь 3-те
бүрүткээн. Херечилелдин дугаары — ПИ
№ ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан.
(Кызыл, Шеткинжи болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарның ая-
торларының бодалдары редакцияның туружу-
дүүшпөй барып болур. Айыттыг саннары болгаш
еске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар
боттары харылаар.

Чапыдылга индекс: хуу южиклерге — 11530,
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катат үнөр.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлаггаже дужаганы:
график өзүгээр — 18.00, херек кырында — 17.00.
Солун келбейн барганда, 2-18-10 телефонго долгаш.